

TÜRKİYE'DE TÜTÜN ZİRAATI

Tobacco Agriculture in Turkey

Dr. Nuran TAŞLIGİL*

ÖZET

Türkiye son yıllara kadar faal nüfusunun yarısından fazlasının tarım sektöründe çalışması, gayri safi milli hasılanın büyük bir bölümünün de bu sektörden sağlanmasından dolayı tarım ülkesi olarak nitelendirilmekteydi. Özellikle iklim ve yüzey şekillerinin etkisiyle çok çeşitli ürünlerin yetiştirildiği ülkemizin ihracat gelirinin % 70'i de bu sektörden sağlanıyordu. Yıllara göre değişmekle birlikte ihracat ürünlerimiz arasında dünya piyasalarında tanınmış tütün, incir, üzüm, fındık, pamuk ilk sıraları almakta; tütün 1945 yılında olduğu gibi ihracat gelirimizin % 45'ni tek başına sağlayabiliyordu.

Planlı Kalkınma Döneminde uygulanan ekonomik politikalar sonucunda 1980 yılından sonra Türkiye'nin ekonomik yapısında bir değişiklik meydana gelmiş, ulusal gelirden ve ihracattan tarım sektörü gerilemiştir. 1988 yılında ihracat gelirleri arasında 269.246.000 dolarla tütünün hâlâ önemli bir yeri vardır. Bir zamanlar ihracat gelirimizin 1/3'üne varan bir değerle ifade edilen tütünün dikim alanları ve üretimi zaman içinde değişmiştir. En geniş dikim alanı Ege Bölgesi olup onu Karadeniz, Güneydoğu Anadolu ve Marmara Bölgeleri takip etmektedir. Üretim de ekim alanına bağlı olarak bu bölgeler arasında paylaşılmaktadır.

İklim istekleri fazla olmayan ve iyi gelir getiren ürün, geniş alanlara yayılmış ve kalitesi de bozulmuştur. Son yıllarda alınan bazı tedbirlerle dikim alanı daraltılmaya çalışılmaktadır.

ABSTRACT

Turkey had been qualified as an agricultural country:

Because of more than half part of the active people office work at agricultural sector and a Perge quantity of national income is supplied from this sector. Especially because of the effect of the climate and surface shapes different kinds of product can be raised in our country % 70 of it exportincome could be supplied from this sector too. Although it can be changed according to years, tobacco, grape, cotton, fig, neet hazel nut which are bestknown in the world markets, Tobacco could supply the % 45 of our export income by itself as in 1945.

After the year 1980, time of planned development, economic structure of Turkey changed and agricultural sector shomed retrogression in exports and national income. In 1988 tobacco took an important place in export income with \$ 269.246.000 in the course of time the planted area and the production of it changed. The largest planted area is at Aegean Region, and then Black Sea. Southeast Anatolia, The Marmara. Depending planted area, the production is shared among these regions.

The product which doesn't want any special climate, and gives a great deal of income was spreat out on large surfaces and lost its qual is tried. Recenty, taking the necessary measures its portion area istried to reduce.

* Marmara Üniversitesi. Atatürk Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü.

GİRİŞ

Avrupalıların Amerika'yı keşfinden önce yerliler tarafından kullanılan tütün, ülkemize XVII. yüzyıl başlarında girmiştir. Ülke şartlarına iyi uyan bu bitkinin Türk çiftçisi tarafından "Şark Tütünleri" adı altında bütün dünyada tanınan bir soyu elde edilmiştir (Yücel 1987). Geçen asır içerisinde iyi gelir getiren tütün ziraati Anadolu ile birlikte diğer güneybatı Asya ülkeleri ve Balkanlarda hızla yayılmıştır. Tütünün hoşlanmadığı topraklara da kaydırılması kalitesini düşürmüştür ve böylece Güneybatı Asya, dış piyasadaki itibarını yitirme tehlikesi ile karşı karşıya kalmış; tütün ziraatinin devlet kontrolüne geçmesi zarureti hissedilmiş ve Osmanlı İmparatorluğunda başlayan kontrol sistemi, onun yıkılmasından sonra Cumhuriyet döneminde de devam ettirilmiştir (Tunçdilek 1968).

Ticari değeri yüksek tütünler iklim ve toprak şartlarının uygun olduğu Amerika Birleşik Devletleri, Brezilya, Hindistan, Japonya, Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Yunanistan gibi birçok ülkede yetiştirilir. Bunlar arasında Türkiye'nin ayrı bir yeri vardır. Tütünümüzün kalitesini korumak amacıyla hükümet bazı illerimizde dikimini yasaklamıştır (Köksal 1972). Bu iller şunlardır: Afyon, Ankara, Burdur, Çorum, Ağrı, Erzurum, Erzincan, Eskişehir, Giresun, Gümüşhane, Kars, Kayseri, Konya, İçel, Niğde, Ordu, Sivas, Yozgat.

Tütün Yetiştiriminin Şartları

Latince ismi *Nicotiana Tabacum* olan tütün toprak ve iklim şartları açısından kanaatkâr bir bitkidir. Bununla beraber ince yapraklı, kökulu olan kaliteli tütünün yetiştirilmesi bir takım şartları gerektirir.

İklim: Tütün aşırı yaz sıcaklıklarından pek hoşlanmaz. Onun için en ideal sıcaklık 18-27°C'dir. Yüksek sıcaklıklar bitkinin yapraklarını kavurur. Yıllık ortalama 500 mm. yağış tütünün yetişmesi için yeterlidir. Yağışın tamamına yakın kısmının toprağa yetiştirme devresinde düşmesi gerekir. Bitkinin olgunlaşma devresinde mutlak bir kuraklığa ihtiyacı vardır. Ayrıca sağanak halindeki yaz yağışları bitki için zararlıdır.

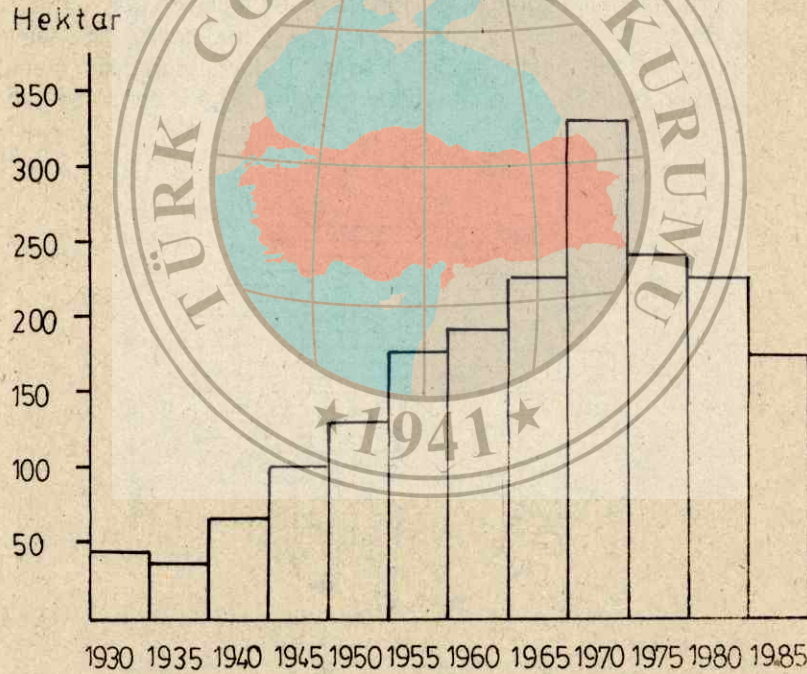
Şiddetli rüzgârın bitki üzerinde olumsuz etkisi vardır. Zira yaprakların yırtılmasına sebep olur. Sıcak ve kuru rüzgârlar yaprakların kalitesini bozar.

Toprak: Tütün kumlu veya hafif tınlı ve bilhassa kırmızı renkli topraklarda iyi yetişir (Arı 1963). Ağır killi su tutan topraklarda bitkinin yaprakları kalınlaşır ve dolayısı ile kalitesi bozulur.

Güneşlenme süresi daha uzun, drenaj şartlarının elverişliliği sebebiyle güney ve doğuya dönük yamaçlarda yetiştirilen tütünler sigara imâline daha elverişlidir. Alçak alüvyal ovalarda yetiştirilen yaprakları geniş, damarları kalın dolayısıyla kalitesi düşük tütünler ise puro yapımında kullanılmaktadır.

Tütün Dikim Alanları

Daha önce belirttiğimiz gibi devlet kontrolünde yapılan tütünün 1927 yılında 790.795 dönüm olan dikim alanı 1930-1935 yılları arasında daralmış, 1936 yılından itibaren genişlemeye başlamıştır.⁽¹⁾ Bazı yıllar azalmakla birlikte (1938 yılında 58.000 hektar) 1946 yılında 100.000 hektarı aşmıştır (123 248 hektar). 1963 yılında 200.000 hektarın üzerine çıkmış (235.669 hektar) 1970 yılında 328.498 hektara ulaşmış üst üste birkaç yıl 300.000 hektar civarında kalmış, 1974 ve 1975 yıllarında bu miktarın altına düşmüşse de 1976 da yeniden 300.000 hektara ulaşmıştır. Bu yıldan sonra devletin teşviki ile azaltılmaya başlanmış buna rağmen 1981 (177 166 hektar) ve 1984 (188 494 hektar) yılları dışına hep 200.000 hektarın üzerinde kalmıştır (Şekil 1). 1988 yılında 237068

Şekil: 1- 1930 Yılından Bu Yana Tütün Dikim Alanları

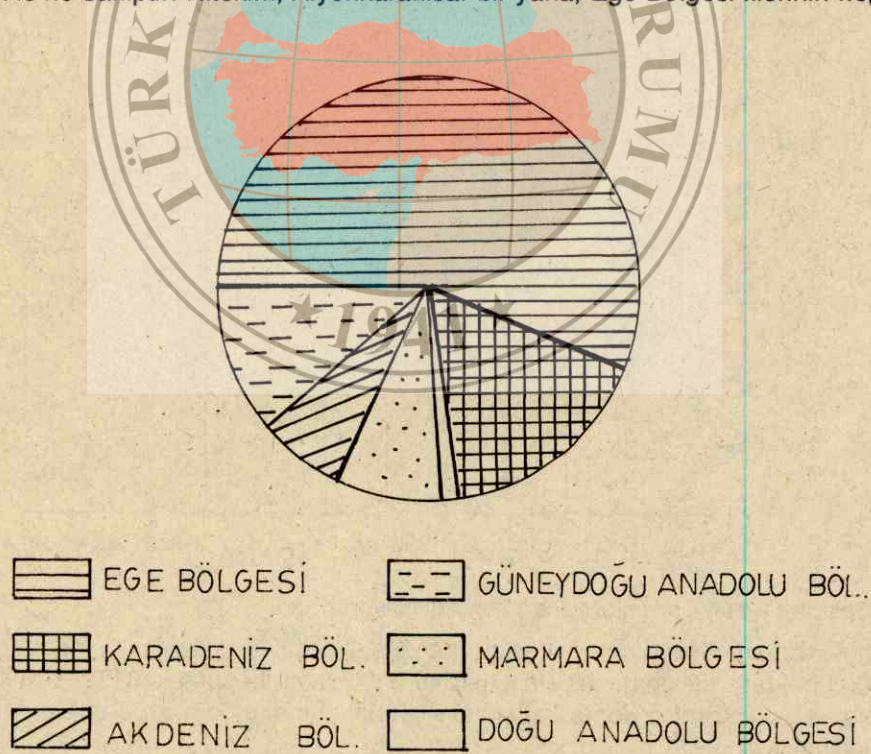
hektar olan dikim alanı aynı yıl tüm endüstriyel bitkilere ayrılmış sahanın (1437 563 hektar) 1/6'sını teşkil etmekte 740.000 hektar ile pamuk, 317253 hektar ile şeker pancarından sonra kapladığı alan bakımından üçüncü sırada bulunmaktadır.

(1) Tütünün dikim alanı ile ilgili veriler Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğüne neşredilen İstatistik Yıllıkları (1929, 1935, 1936, 1940-1941, 1942-1945, 1951, 1959- 1965) ile Tarımsal Yapı ve Üretim İstatistiklerinden alınmıştır.

İhracaatımızda önemli bir yeri olan bitkinin dikim alanının 1927 yılından bu yana birbirini takip eden yıllarda değişiklik göstermekle birlikte genişlediği görülmektedir. Bir çok zirai üründe olduğu gibi tütün de olumsuz iklim şartlarından etkilenmekte ürünün kalitesi düşmekte verimi azalmaktadır. Geçimini tütüne bağlayan çiftçi bir önceki yıl beklediği kazancı sağlayamayınca başka bir ürünü tercih etmekte dolayısıyla dikim alanı bir önceki yıla göre daralmaktadır.

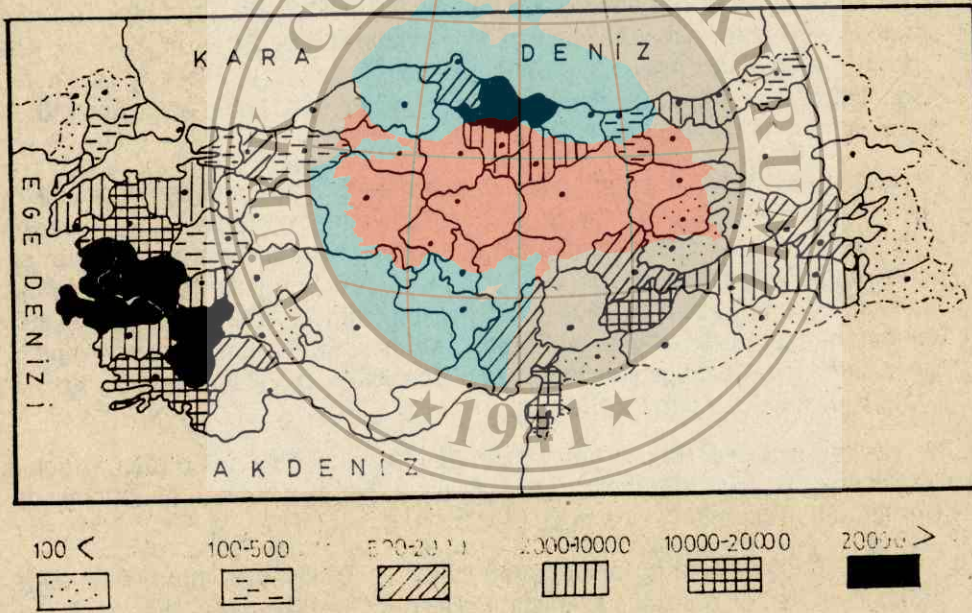
Buna karşılık hükümetin tütün taban fiyatını yüksek tutması dikim alanının genişlemesine sebep olmaktadır. 1960 yılından itibaren dikim alanı üzerinde etkili olan bir diğer faktörde mavi küf hastalığıdır. Hastalığın görüldüğü yörelerde tütün tarlaları ertesi yıl başka ürüne tahsis edilmekte bu durum dikim alanının azalmasına yol açmaktadır (1960 yılında 189 587 hektar olan dikim alanı 1961 yılındaki hastalıktan sonra 149 346 hektara düşmesi gibi). Bütün bu faktörlere bağlı olarak tütün dikim alanları her yıl genişlemekte yahut daralmaktadır.

Tütün dikim alanlarının coğrafi bölgelerimize göre dağılışına baktığımız zaman (Şekil 2) Ege Bölgesinde geniş bir alana yayıldığını görmekteyiz. 1988 yılı verilerine göre, toplam 158 287 hektar ile Ege Bölgesi, Türkiye tütün dikim alanlarının % 57.3'ne sahiptir. Nitekim, Afyonkarahisar bir yana, Ege Bölgesi illerinin hep-

Şekil: 2- Yurdumuzdaki Tütün Dikim Alanlarının Bölgelere Göre Dağılışı (1988 Yılı)

sinde yetiştirilen tütün bazı yörelerde monokültüre dönüşür. Gediz, Küçük Menderes, Büyük Menderes ırmaklarının aşağı çığırlarında Manisa, Aksihar, Ödemiş, Tire, Torbalı, Kırkağaç, Kınık, Bergama, Seydiköy-Cuma Ovası, Muğla, Yatağan-Çine, Milas arasında durum böyledir. Bölgenin en geniş dikim alanı Manisa ilinde bulunmakta ve bu il tek başına Türkiye'deki toplam alanının % 25.8'ne sahip bulunmaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsünün ilçe düzeyinde en son (1984) yayınladığı verilere göre Manisa ilinin en geniş tütün dikim alanı Akhisar ilçesinde bulunmakta ve onu sırasıyla Saruhanlı ve Gördes ilçeleri takip etmektedir. Bölge içinde Manisa'yı 24 907 hektar ile İzmir; 20 259 hektar ile Denizli, 13 445 hektar ile Muğla, 8209 hektar Aydın, 6881 hektar ile Uşak ili takip eder. Kütahya'da tütün dikim alanları önemini yitirir.

Şekil: 3- Yurdumuzdaki Tütün Dikim Alanlarının İllere Göre Dağılışı (1988 Yılı Hektar Olarak)

Dikim alanı bakımından ikinci sırayı Karadeniz Bölgesi işgal eder. Karadeniz Bölgesinde tütün, yağışın azaldığı köşelere yerleşmiştir. Giresun, Trabzon, Rize ve Artvin'de puro yapımına elverişli geniş yapraklı tütünler yetiştirilir. Samsun, Tokat, Amasya bir başka tütün dikim sahasıdır. Özellikle Bafra ovası gerisinde yükselen yamaç ve tepeleri örten tütün tarlalarında ince yapraklı, hafif ve güzel kokulu dünyaca ünlü türk tütünleri yetişir. Karadeniz Bölgesinin bu saydıklarımız kadar önemli olmayan bir diğer dikim alanı, Düzce ovasıdır.

Toplam 35995 hektar ile Karadeniz Bölgesi Türkiye tütün dikim alanının % 15,4'nü barındırır ve bu alan Samsun ili sınırları içinde azami sınırlarına dayanır. Bu ilimiz 22869 hektar ile Manisa ve İzmir'den sonra 3.sırayı işgal eder. Samsun'u Amasya (6078 hektar), Tokat (4182 hektar), Sinop (1731 hektar) takip eder diğer illerinin payı ise önemsizdir (Giresun 404, Trabzon 303, Artvin 150, Rize 39 Hektar).

Yakın yıllara kadar tütün üretimimizde ilk üç sırayı Ege, Karadeniz Marmara bölgesi almaktaydı oysa bu durum değişmiş 26645 hektar ile Güneydoğu Anadolu üçüncü sıraya yükselmiştir. Tütün dikimi bu bölge için yeni bir şey değildir. Son yıllarda özellikle Adıyaman'da hızlı bir gelişim kaydetmiş 1983 yılında 6062 hektar olan alan 1988 yılında 18099 hektara ulaşmıştır. Bugün ise Güneydoğu Toroslara doğru hızla yayılmaktadır. Güneydoğu Anadolu'nun doğusunda Siirt ili (6131 hektar) Adıyaman ile birlikte bölgenin dikim alanlarının % 91'ni teşkil eder. Tütün Diyarbakır'da da azımsanmayacak kadar geniş dikim sahasına (2286 hektar) sahiptir. Mardin (89 hektar), Gaziantep (40 hektar) de tütün diğer ürünler arasında ekaliyette kalır. Türkiye tütün dikim alanının % 84,2'ü üç bölge (Ege, Karadeniz, Güneydoğu Anadolu)'de bulunur. Geri kalan % 15,8'lik pay Marmara, Akdeniz Doğu Anadolu bölgeleri arasında paylaşılır. İç Anadolu bölgesinde tütün dikimi hemen hemen hiç yapılmaz.

Saha bakımından 4. sırada bulunan Marmara Bölgesinin toplam tütün dikim alanı 19936 hektardan ibarettir. Bu miktar Türkiye tütün dikim alanının % 8,6'na eşittir. İstanbul civarı hariç hemen her ilde az veya çok dikimi yapılan tütün en geniş alana Balıkesir ve Bursa illerimizde kavuşur. Son yıllarda adını attığı Balıkesir ovasında (Denker 1970) hızla gelişen tütün 12723 hektara yayılmıştır. Eskiden beri tütün ziraati yapılan Bursa (3905 hektar), Balıkesir'den sonra gelir. Diğer illerde ise kapladığı alan önemsizdir (Çanakkale 2177, Sakarya 633, Kocaeli 132, Kırklareli 71, Edirne 67 hektar).

12454 hektar ile Türkiye tütün dikim alanının % 5,5'ne sahip olan Akdeniz Bölgesinde Hatay (11268 hektar) başı çeker. Diğer illerde tütün önemini yitirir (Burdur 629, Adana 547, Isparta 10 hektar).

Doğu Anadolu Bölgesi toplam 4090 hektar ile Türkiyedeki tütün dikim alanlarının (% 1,7'si) en gerisinde kalmıştır. Bitlis (1683 hektar) ve Malatya (1197 hektar) dışında tütün yok denecek kadar azdır.

Türkiye'de Tütün Üretimi

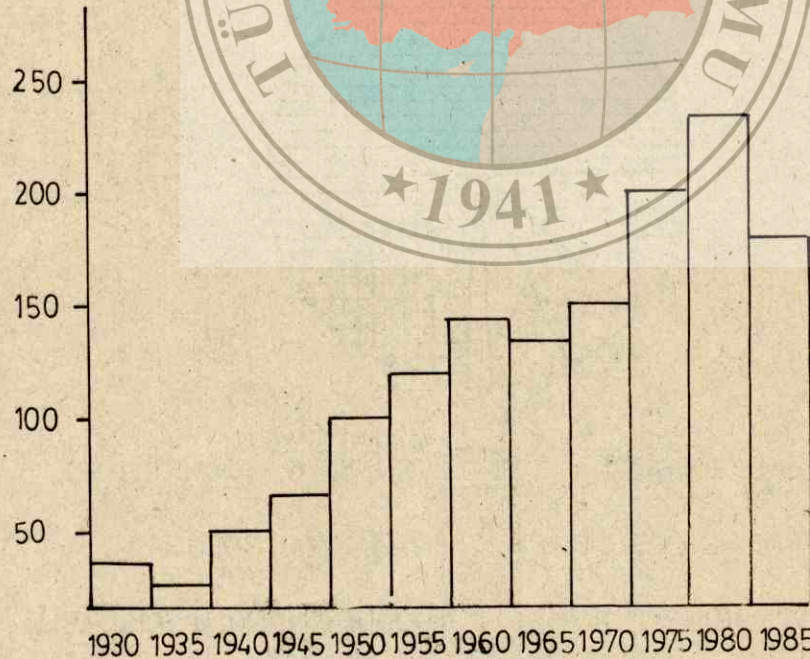
Türkiye tütün üretimi 1988 yılında 219063 ton olup yıldan yıla değişir. 1930 yılında 35000 ton olan üretim 1947 yılında 100.000 tonu aşmış (101.927) ve genel olarak 1962 yılı hariç bu değer in altına düşmemiştir. 1974 yılında ilk defa 200.000 tonun üzerine çıkan üretim 1976 yılında rekor seviyeye (323 963 ton) ulaşmış, bundan sonra düşmeye başlamıştır. 1980 yılından bu yana 158480 ton (1986 yılı) ise 233843 ton (1983 yılı) arasında değişmektedir.

Yukarıda verilen rakamlardan ve şekilden de anlaşılacağı üzere Türkiye tütün üretiminin genel olarak arttığı görülmektedir. Bu artışın en önemli sebebi dikim alanının genişlemesidir. 1930 yılından bu yana dikim alanının artışına bağlı olarak üretimde de büyük artış gözlenmektedir. 1980'li yıllarda 200.000 ton civarında gerçekleşen üretim ekim alanının biraz azalmasıyla ilgilidir.

İklim şartlarının da üretim üzerinde etkisi büyüktür. Tütün yurdumuzda genel olarak sulanamayan hafif tepelik arazilere dikilmektedir. Bitkinin suya ihtiyacı olduğu yetişme devresinin kurak geçtiği yıllarda üretimde düşüşler izlenmektedir. Örnek vermek gerekirse 1974 yılında kuraklıkla ilgili olarak 203478 ton olan üretim, 1983 yılında hemen hemen aynı dikim alanında 233.843 ton olarak gerçekleşmiştir.

Bazı tütün hastalıklarının üretim üzerinde olumsuz etkisi görülmektedir. Bunlar içinde özellikle mavi küf hastalığının zararı büyük boyutlara varmaktadır. Havanın serin ve rutubetli geçtiği yıllarda görülen hastalık 1962, 1963, 1965, 1970, 1971, 1973 de büyük üretim düşüklüğüne sebep olmuştur. Rakamla ifade edi-

Bin ton

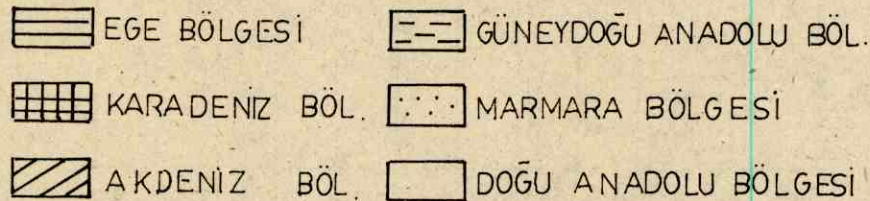
Şekil: 4- 1930 Yılından Bu Yana Tütün Üretimi.

lirse 1962 yılında üretim 89793 tona, 1970 yılında dikim alanı 300.000 hektarın üzerinde olmasına rağmen 149.861 tona, 1973'de de 149.120 tona düşmesine sebep olmuştur.

Üretimin bölgelerine göre dağılışı şekil 5 ve aşağıda verilmiştir:

Bölgeler	Ekim Alanı (Hektar)	Üretim (Ton)
Ege Bölgesi	158.287	132.226
Karadeniz Bölgesi	35.955	29.430
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	26.645	25.236
Marmara Bölgesi	19.936	17.000
Akdeniz Bölgesi	12.454	10.002
Doğu Anadolu Bölgesi	4.090	5.166

Şekil ve rakamlardan anlaşılacağı üzere Türkiye tütün dikim alanının % 57.3'ü, üretimin % 60'ı Ege Bölgesine aittir ve hektar başına verim de Türkiye ortalamasının üzerindedir. Ayrıca üretimi en yüksek 3 ilimiz de (Manisa 61.432 ton,

Şekil: 5- Yurdumuzdaki Tütün Üretimine Bölgelere Göre Dağılışı (1988 Yılı)

İzmir 28.846 ton Denizli 19717 ton) bu bölgededir.

Karadeniz Bölgesi ekim alanının % 15'ine sahip olmasına rağmen üretimin % 13.5'nu karşılar, lâkin bölge ürünleri Türkiye'nin en kaliteli tütünleridir. En yüksek üretim Samsun iline aittir. Samsun aynı zamanda iller sıralamasında 4. sırada bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve Akdeniz Bölgelerinin ekim alanları ile üretimleri birbirine yakındır. Adıyaman 13610 tonla Güneydoğu Anadolu'nun Hatay 8552 tonla Akdeniz'in Bitlis 2180 tonla Doğu Anadolu bölgesinin başlıca üretim merkezleridir.

Tütünün hektar başına verimi 1988 yılında 924 kg.'dır. Tıpkı üretim gibi yıldan yıla değişen verim 1970 yılında 476 kg. düşmüş 1976 yılında ise 1027 kg. olarak gerçekleşmiştir. Verim üzerinde olumsuz iklim şartları ile tütün hastalıklarının rolü büyüktür. Özellikle mavi küf hastalığının görüldüğü yıllarda verim bir önceki yıla göre yarıyarıya azalmaktadır. 1960 ve 1970'li yılların başında tütün verimi bu yüzden 500 kg. civarında kalmıştır. 1980 yılından sonra verim 900 kg.mın üzerinde gerçekleşmiştir. Bunda bilinçli gübrelemenin ve hastalıklarla mücadelenin etkisi vardır. Ancak tütün için önemli olan verimden ziyade kalitedir. Büyük ölçüde ihraç edilen ürünün dış piyasada alıcı bulabilmesi için kalitesinin yüksek olması gerekmektedir. Oysa tütünde hektar başına verim yükseldikçe kalite düşmektedir.

SONUÇ

İki yüz yıldan beri ana vatanından çok uzaklarda bulunan yurdumuza ayak basmış tütün, Anadolu'da geniş bir dikim alanına sahiptir. Üretim miktarı ve kalitesi açısından Türkiye'nin dünyadaki yeri tartışılmaz.

Fizikî ve beşerî şartlar bakımından son derece elverişli şartlara sahip Türkiye'de, en fazla tütün Ege Bölgesinde yetiştirilmekte onu Karadeniz Bölgesi takip etmektedir.

1988 verilerine göre 219.063 tona ulaşan üretimi ile Türkiye ABD, Brezilya, Hindistan, Sovyetler Birliğinden sonra 5. sırada yer almakta ve elde ettiği ürünün büyük bir bölümünü ihraç etmektedir. Oysa dış piyasada alıcı bulabilmek ve tütün yetiştiren diğer ülkelerle rekabet edebilmek için Türk tütününün kalitesinin korunması gerekmektedir. Halbuki devlet kontrolüne rağmen 1970'li yıllarda tütün dikim alanları elverişsiz sahalara kaydırılmış ve kalitesi düşürülmüştür. Kalitesi düşük türünlerin devlet tarafından satın alınması da bunda önemli rol oynamıştır. 1988 yılında 237.068 hektar olan dikim alanının daha da düşürülmesi gerekmektedir. Zira sağlığa zararları her vesile ile ilân edilen sigara yapımında ve Türkiye tütün ihracatında bundan böyle fazla bir artış düşünülemez. Gelecekte devlet ve tütün çiftçisi için halledilmesi güç bir takım problemlerin ortaya çıkmasına sebep olacak üretim artışını engellemek için, ekim alanlarını sınırlandırıp kaliteyi yükseltme çalışmalarına hız vermek gerekmektedir.

Bibliyografya

- ARI, O. 1963 Tütün Hastalıkları ve Mücadelesi S.6 İzmir
ATALAY, İ. 1989 Türkiye Coğrafyası Yeniçağ Basın Yayın Sanayi Ankara.
DENKER, B. 1970 Balıkesir Ovasında Yerleşme ve İktisadi Faaliyetler İstanbul Üniversitesi Ed. Fakültesi Yayın No: 1530 Coğrafya Enstitüsü Yayın No: 59 İstanbul
KÖKSAL, A. 1972 Bafra Ovasının Coğrafi Etütü Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları No; 220 S. 77 Ankara
TUNÇDİLEK, N. 1968 Güneybatı Asya Güven Basım Evi s. 164 İstanbul
YÜCEL, T. 1987 Türkiye Coğrafyası Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 68 Seri VII. A.S. s. 174 Ankara.

- 1986 Tarımsal Yapı ve Üretim 1984 Başbakanlık D.İ.E. Yayın No 1168 Ankara.
- 1989 Türkiye İstatistik Yıllığı 1987 Başbakanlık D.İ.E. Yayın No: 1275 Ankara.
- 1990 Tarımsal Yapı ve Üretim 1988 Başbakanlık D.İ.E. Yayın No: 1416 Ankara.
- 1990 Türkiye İstatistik Yıllığı 1989 Başbakanlık D.İ.E. Yayın No: 1405 Ankara.

